

Tainio, Liisa (toim.) (1997): *Keskustelunanalyysin perusteet*. Vastapaino, Tampere. 240 s.

Alla oleva katkelma on nauhoitettu ruotsinkielisen radion ohjelmasta, jossa käsiteltiin Suomen ETA- ja EU-ratkaisuja. Keskustelu käytiin neljän ehdokkaan, kahden toimittajan ja yhden asiantuntijan voimin eduskunnan kahvilassa vuonna 1991. Klaus Hellberg on juuri ennen katkelmaa esittänyt, että Suomella ei ole varaa jäädä pois EU:sta, jos Ruotsi liittyy unioniin. Katkelman keskushenkilö on kuitenkin Erkki Tuomioja, joka vastaa Hellbergille, että ETA ja EU-ratkaisujen yhteydessä on kyse vapaakaupasta, ei siitä, että Ruotsin ratkaisut luovat Suomelle jonkinlaisen psykologisen pakon seurata. BS on toimittaja. Riveillä 4 ja 14 on merkki “(.)”, joka tarkoittaa alle 0.2 sekunnin taukoa. Rivillä 12 oleva “(.hh)” taas tarkoittaa, että tässä kohdassa toimittaja saattaa hengittää kuuluvasti sisään 0.2 sekunnin ajan. Lukija ymmärtää muun litteroinnin mainiosti intuiotensa varassa. Olen yksinkertaistanut litteraatiota hieman, mutta näennäiset kirjoitusvirheet seuraavat puhetta.

1 ET   ..._de e bara ett=
 2   =ett frihande- ingen ha väl tala on
 3   att vi vi ska säjä opp psykologist
 4   tvång de att (.) de att (.) att den
 5   svenska regeringen e er i panik ida:g
 6   (0.5) öh den de r- r- råder
 7   follständigt _kaos politist kaos i Sverige
 8 BS   _/Men Erkki Tuomioja du e ju
 9   socialdemo_krat å ha säkert vari me om
 10 ?   _mm
 11 BS   di socialdemokratiska å också du
 12   Klaus Hellberg _(hh) di socialdemokratiska
 13 KH   _mm
 14   (.) partienas gemensamma möte >vi hade för
 15   en vec_ka sen hadde vi ju en intervju me
 16   Sten Andersson...

Esimerkki on poimittu Helsingin yliopistossa toimittajien ja poliitikkojen vuorovaikutusta tutkivan Mats Nylundin aineistosta. Kyseessä on katkelma litteraatiosta, jollaisten parissa työskentelevät niin kutsutut keskusteluntutkijat. Mikäli olet joskus ihmetellyt tällaisia litteraatioita yhteiskuntatieteellisissä lehdissä, kannattaa sinun nyt lukea Liisa Tainion juuri toimittama *Keskustelunanalyysin perusteet*. Kirjan luettuasi tiedät kirjan otsikon mukaisesti paljon keskusteluntutkimuksen perusteista.

Kyseisessä tutkimustavassa ei ole kyse pelkästä kuriositeetista. Vain vähän liioitellen voidaan sanoa, että kyseinen tutkimusote on lisännyt tietämystämme vuorovaikutuksesta viimeisten parin vuosikymmenen aikana enemmän kuin muu yhteiskuntatieteellinen tutkimus yhteensä. Tutkimus on levinnyt sosiologiasta kielitieteisiin ja muihin yhteiskuntatieteisiin, ja edennyt tavallisesta arkikeskustelusta kohti yhä tärkeämpiä instituutioita. (Suomen osalta tilanpäivityksen tästä tutkimuksesta tekee Anssi Peräkylä artikkelinsa alkusivuilla). Myöskään politiikan tutkija ei voi enää tyystin sivuuttaa keskusteluntutkimusta, sillä keskusteluntutkijat ovat kirjoittaneet viime vuosina useitakin politiikan tutkijaa kiinnostavia papereita. Tärkeimmistä töistä voi mainita brittisosiologi Max Atkinsonin miellyttävän tiiviin kirjan *Our Master's Voices. The Language and Body Language of Politics*, toisen britin David Greatbachin tutkimukset poliittisista TV-haastatteluista, sekä UCLA:ssa nykyisin vaikuttavien John Heritagen ja Steven Claymanin TV-keskusteluja käsitelleet työt (viitteet löytyvät kirjasta). Atkinson on nyt siirtynyt konsultiksi, mutta ainakin jälkimmäiset kolme miestä ovat suunnittelemassa kirjaa poliittisesta kommunikaatiosta. Suomessa tutkimusta on harrastanut Nylundin ohella Pirkko Nuolijärven johdolla toimiva ryhmä Helsingin kauppakorkeakoulussa. Poliitiikan tutkijoidenkin on näin ollen aiheellista lisätä palanen tietoa yhteiskuntatieteelliseen yleissivistykseensä.

Kokoelma on itse asiassa ainutlaatuinen työ ei vain Suomessa vaan maailmanlaajuisesti. Edes valtavalla anglosaksisella kielialueella ei ole vastaavaa luotettavaa yleisesitystä keskusteluntutkimuksen perusteista. Kirja esittelee perusteellisesti alueen keskeiset käsitteet ja ajattelutavat. (Koska useimmat kirjoittajat ovat HY:n Suomen kielen laitokselta, mainitsen kirjoittajan taustan vain, jos hän tulee jostain muusta laitoksesta.) Kirjan suppeassa johdannossa Auli Hakulinen käsittelee suppeasti keskusteluntutkimuksen historiaa ja tavoitteita. Luvussa kaksi Eeva-Leena Seppänen käsittelee litteraatioita ja niiden tekoa. Luvussa kolme Auli Hakulinen esittelee vuoronvaihdon järjestymistä keskustelussa, mitä teemaa Anne-Marie Londen HY:n pohjoismaisten kielten kielten laitokselta jatkaa eritellessään kahden- ja monenvälisten keskustelujen eroja luvussa neljä. Vuorottelu on keskustelun keskeinen piirre. Kuten jokainen tietää omasta kokemuksestaan, keskustelu ei suju, jos kaikki puhuvat samanaikaisesti tai jos yksi puhuja terrorisoi muita olemalla koko ajan äänessä. Keskustelun perusongelma onkin, miten jakaa rajallinen ”ilmatila” eri puhujien kesken niin, että esimerkiksi päällekkäin puhuminen tai pitkät tauot voidaan välttää. Varsinkin silloin, kun keskustelijoita on useita, ei ole selvää, kuka saa vuoron jonkun puhujan lopetettua. Ratkaisun vuoronvaihdon ongelmiin tarjoaa keskustelututkijoiden mukaan ”vuorottelujärjestys”, jota Hakulinen ja Londen siis käsittelevät.

Keskustelu rakentuu vuoronvaihdon lisäksi myös ”jaksottaisesti”. Liisa Raevaara tiivistää asian näin:

”Sekventiaalisuus [eli jaksollisuus] on keskustelussa läpikäyvä ilmiö. Jokainen keskustelussa lausuttu puheenvuoro ennakoii jollain lailla sitä, millainen jatko sen jälkeen on odotettavissa. Samoin jokainen puheenvuoro on laadittu sopivaksi edelliseen vuoroon... Keskustelun puheenvuorot eroavat kuitenkin toisistaan sen suhteen, vaatiiko vuoro jälkeensä juuri tiettyntyyppisen seuraavan vuoron vai rajaako vuoro vain väljästi sitä, millainen vuoron sen jälkeen on relevantti.” (s. 75)

Tiukimmillaan jokin vuoro kutsuu esiin hyvinkin spesifiä seuraavaa tekoa; jos näin ei käy, on tuo toinen teko ”havaittavasti poissa”, ja keskustelussa tapahtuu jonkinlainen (yleensä hetkellinen) häiriö. Jos esimerkiksi kysyn aikaa tutultani, odotan normaalisti, että hän kertoo kellonajan. Mikäli näin ei tapahdu, tulkitseen tilanteesta riippuen hänen joko olevan ajatuksissaan, tai että hän ei kuullut kysymystäni, jolloin yleensä toistan kysymyksen. Jos luontevaa selitystä vastauksen pois jäämiselle ei ole, saatan päätyä siihen, että menossa on mykkäkoulu. Raevaara käsittelee artikkelissaan ”vieruspareja”, joiden ensimmäinen jäsen rajaa tarkasti toisen jäsenen tyyppiä. Esimerkiksi vieruspareista käyvät kysymykset ja vastaukset, joita Raevaara käyttää artikkelissaan esimerkkinä.

Keskustelun paikallinen järjestys rakentuu usein tällaisten vierusparien varaan. Keskustelu ei ole kuitenkaan vierusparien determinoima järjestelmä. Yksittäisiä tekoja voidaan keskustelussa kohdella eri tavoin, vaikka ne voisivatkin totunnaisesti ajatellen kutsua nimenomaan tiettyjä seuraavia tekoja – esimerkiksi kysymykset vastauksia. Esimerkiksi kutsuun voi kuitenkin vastata hyväksymisen sijasta myös kieltäytymisellä. Mitä ihmiset tekevät silloin, kun vaihtoehtoja on useita? Pääsääntö on yksinkertainen: kun he tekevät, mitä toinen on osoittanut toivovansa heidän tekevän edeltävässä vuorossaan, he toimivat nopeasti ja jämpästi. Kun he taas esimerkiksi kieltäytyvät kutsuista, he tyyppillisesti aloittavat vuoronsa vasta tauon jälkeen, rakentavat vuoroihinsa erilaisia selityksiä ja muita monimutkaisia ajatuskuluja, ja kieltäytyvät vasta pitkän vuoron lopussa. Tätä seikkaa kutsutaan ”preferenssijärjestykseksi”, jota esittelee Liisa Tainio.

Kolmas keskustelun jäsentymisen peruspiirre on korjaus. Esimerkkikatkelmassamme Tuomioja korjaa itseään pystyviivalla merkityssä kohdassa: ”follständig kaos _ politist kaos i Sverige”. Keskustelijat tekevät alinomaan tällaisia korjauksia. Joskus niitä tekee puhuja, toisinaan joku kuulijoista. Kuulijat yleensä pyrkivät mieluumminkin saamaan puhujan korjaamaan itseään kuin korjaamaan tätä suoraan (poikkeuksena ehkä lapset, joille opetetaan kieltä). Marja-Leena Sorjosen artikkeli käsittelee korjausten aloittamiseen liittyviä preferenssejä ja korjausten sijoittelua keskusteluun. Korjausten tärkeydestä saa käsityksen, kun kuvittelee hetken maailmaa, jossa ei koskaan voisi vetää sanojaan takaisin!

Näiden keskustelun peruspiirteitä käsittelevien artikkeleiden lisäksi kirjassa on Sara Routarinteen artikkeli kertomuksista, jotka ovat keskustelun laajempia yksiköitä. Eeva-Leena Seppänen käsittelee puolestaan ”osallistumiskehikkoa”. Tämä käsite juontaa juurensa Erving Goffmanin viimeisiin kirjoituksiin. Goffman pani merkille, että ”puhujan” ja ”kuulijan” käsitteet ovat aivan liian karkeita kuvaamaan, mitä keskustelussa tapahtuu. Asia on sinänsä yksinkertainen. Kun esimerkiksi oppositiojohtaja toteaa vaalikeskustelussa, että ”pääministeri toivoo turhia, sillä *lukuisien tutkimusten mukaan* työllisyys ei suinkaan ole paranemassa, vaan *kuten maalaisjärkinen kertoo, heikkenemässä*”, ei hän puhu omissa nimissään, vaan vain toteaa ääneen jotain, jonka jokin tutkija

on sanonut, tai jonka kaikkien oletetaan tietävän. Nämä ilmaukset esimerkiksi vahvistavat oppositiojohtajan väitettä ja samalla ehkäisevät mahdollisuutta, että pääministeri voisi leimata hänen puheensa pelkäksi mielipiteeksi tai harhaluuloksi. Kirjan päättää HY:n sosiologian laitoksen apulaisprofessori Anssi Peräkylä, joka luo tiiviin katsauksen siihen, millaisia piirteitä keskustelulla on, kun se tapahtuu "institutionaalisessa" ympäristössä. Esimerkiksi työympäristö näkyy lukuisilla tavoilla tavassa, jolla osallistujat muotoilevat sanojaan, tekojaan ja reaktioitaan muiden puheisiin. Toimittaja kysyy ja poliitikko vastaa, ei päinvastoin.

Kirjan ehdottomia etuja on, että se on perusteellinen esitys luotettavilta ja taitavilta, asiaan hyvin perehtyneiltä kirjoittajilta, joilla on vahva tutkimuksella saavutettu asiantuntemus keskusteluntutkimuksesta. Kokoelmaksi kirja on harvinaisen konsistentti ja yhtenäinen niin termistön kuin ajattelutavankin osalta. Osin tämä linjakuus juontuu kirjoittajien vahvasta opetuskokemuksesta. Artikkelit ovatkin selkeitä ja ainakin Peräkylän artikkeli toimii hyvin opetuksessa (minulla on kokemuksia vain tämän artikkelin käytöstä). Muiksi kirjan eduiksi voi mainita, että se vakiinnuttaa arvokkaita käännöksiä aiemmin pääosin englanniksi olleelle alan termistölle. Tällaisista innovaatioista voi mainita vaikkapa "osallistumiskehikon". Kokoelma sisältää myös arvokkaita viitteitä siihen, mihin suuntaan tutkimus etenee. Etenkin artikkelit institutionaalisesta vuorovaikutuksesta ja monenkeskisistä keskusteluista kannattaa mainita tässä yhteydessä.

Kirjassa on tietysti myös mahdollisia haittoja. Kirjan lievästi kielitieteellinen painotus voi aiheuttaa harmia yhteiskuntatieteilijälle. Pikaselaukseni tuotti esimerkiksi tästä painotuksesta sellaista tuttuja termien kuin *adverbi*, *partikkeli* ja *pronomini* lisäksi myös sellaisia termejä kuin *deklarativinen lause*, *deiksis* ja *finiittiverbi*. Kielitieteilijälle näillä termeillä on täsmällinen merkitys, jonka ymmärtäminen edellyttää kuitenkin sellaista kompetenssia, jota yhteiskuntatieteilijöillä on harvoin. Kirjassa on myös hankalia lyhenteitä. Kun esimerkiksi sivulla 156 puhutaan "SMK:sta", jää lukija miettimään, mistä on kyse. Keskusteluntutkimusta tunteva ihminen pystyy päättämään asiayhteydestä, mistä kirjan kohdasta lyhenteen määritelmää pitää hakea (termi "siirtymän mahdollistava kohta" löytyy sivulta 45). Vähemmän vihkiytyneelle lukijalle tehtävä on turhauttava.

Puutteeksi yhteiskuntatieteilijä voi kenties laskea myös sen, että institutionaalinen keskustelu on esillä heikosti, vaikka keskusteluntutkimuksesta kenties jopasuurin osa käsittelee institutionaalista vuorovaikutusta. Kukaties institutionaalisesta keskustelusta tulee muutaman vuoden päästä oma kirjansa? Perusteltua on sen sijaan jättää pois suuri osa keskusteluntutkimuksen parissa ja ympärillä käydystä keskustelusta. Esimerkiksi kvantitatiivisista analyyseistä tai etnografian yhteydestä keskusteluntutkimukseen ei kirjasta löydy keskustelua. Samoin vaikkapa keskusteluntutkimuksen teoreettisia juuria ja implikaatioita, suhdetta erilaisiin diskurssianalyyseihin ja vaikkapa nk. puheaktiteoriaan on kirjassa sivuttu vain paikoin. Tätä hyödyllistä ja kiinnostavaa, joskin ajoittain vaikeaa kirjaa varten kannattaa varata aikaa, jos on kiinnostunut tärkeästä tavasta tutkia vuorovaikutusta ja kieltä sen osana.

Ilpo Koskinen